

رۆلى شاره زووريه كان له لايه نى كارگيرى و زانستيدا (875-656 ك)

ليكوئينه وهيه كى ميژووييه له باره ي رۆلى شاره زووريه كان له لايه نى كارگيرى و زانستيدا له
ولاته كانى شام و مسر و مغرب دا

فائده على محمد

به شى ميژوو، كوئليزى نه ده بيت، زانكوى سه لاهه ددين، هه ولير

faidaali98@gmail.com

پوخته

تويژينه وهيه كه له ژيبر ناونيشانى (رۆلى شاره زووريه كان له لايه نى كارگيرى و زانستيدا) كه باس له رۆلى شاره زووريه كان ده كات كه نه و پله و پيگه يه ي له دهره وه ي زيدي خوى رۆلى تيدا بينيوه يان ده توانين بليين نه و پؤستانه ي له بهرپوه بردنى دام و دهزگا حكوميه كان هه يانبوو له وولاتى تاراوگه نه مهش ده گه رپته وه بو نه و هيز و توانا و زيره كى شاره زووريه كان چونكه له رووى كارگيرى به توانا بوونه وهك له باليوزكارى و دادوهى به توانان به هيزيان هه بووه له وولاتى شام جگه له وهى پؤستى وه زيربان له وولاتى مغرب هه بووه هه رووه ها پؤستى ديوان و والى وه رگرتوو، شاره زووريه كان نهك هه ر له رووى ئيدارى به لكو له رووى زانستيشدا پيگه به كى گرنگيان هه بووه، كه سايه تى به توانا وهك شمس الدين الشهرزورى كه له بهرپوه بردنى قوتابخانه ي القيمرى ده ورپكى گرنگى گيراه هه رووه ها پؤستى دادوه ريشى وه رگرتوو نه مهش توانا و زيره كى نه م كه سايه تيه دهره خات هه رووه ها له رووى شعريش به ناوبانگ بووينه كه شاعيرى به توانايان هه بووه، وه له لايه نى وتاريژى و وانه بيژى ده ورپكى گرنگيان هه بووه جگه له زانستى قورئان و ته فسير و زانستى فه رموو ده و فقه كه سى به توانا بووينه، وه شاره زووريه كان له بوارى فه لسه فه و لؤژيكيش ده وربان هه بووه، بؤيه شاره زووريه كان وهك هه ر هؤزيك رۆلبان

زانباريه كانى تويژينه وه

به روارى تويژينه وه:

وه رگرتن: ۲۰۲۲/۷/۸

په سه نكردن: ۲۰۲۲/۸/۱۸

بلاو كردنه وه: بههار ۲۰۲۳

ووشه سه ره كيبه كان

Shahrazour, judge
Shams Aldin Al-
Shahrazouri,
Muhamad Ali
Shahrazouri, Alaaddin
Idghdi Al-Shahrazouri,
Qaymari School

Doi:

10.25212/lfu.qzj.8.2.11

گۆڧارى قهلاى زانست

گۆڧارىكى زانستى وهرى باوه پيكراره له لايهن زانكوى لوبنانى فه رهنسى دهرده چيټ-هه ولير-كوردستان-عيراق

به رگى (8) - ژماره (2)، بهار 2023

ژماره ي تۆماری نيوده له تي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

له شارستانيه تي ئيسلامى گيڤراه، ده توانين بليين جي په نجه يان تيڊا دياره چونكه تاكه هؤزن توانيويانه له وولاتى تاراوگه وهك هؤزيكى به هه ند وه رگيراون، پؤستى گرنغيان يى بدرت له به پئوه بردى وولات متمانه يان يى بكرت، شاره زووريه كان توانيويانه پيگه يه كي گرنكي له شارستانيه تي ئيسلام تۆمار بكن كه زانا گوره كانى شاره زوور پشكديريان تيڊا كردبوو له گه شانوه ي شارستانيه تي ئيسلامى به هه موو جوره ئايين و سياسى و ئيدارى وه هه روه ها له بواري زانست له نيوان سه ده ي پينجه م تاكو سه ده ي هه شته مي كؤچي.

پيشه كي

شاره زوور ناوچه يه كي گرنكي له سه رچاوه ميژووييه كان ئامازه يان پيڊايه كه خه لكانى شاره زوور زور كه له پياوي ئازا و زيهره ك و به تواناي تيڊا هه لكه وتوو، شاره زووريه كانيش هه روه ك هؤزه كانى تر بهر شالوي مه غؤل كه وتوون به ناچارى له ده قهرى خؤيان هه لكه نديرون و به ره و وولاتى شام رؤيشتوون به لام له م وولاتانه ي كه روويان ليكردوو جياي شانازى كورد بووينه چونكه له هه موو بواريكدا لئوه شاوه بووينه به تاييه تي له رووي ئيدارى و زانستى دا زور زانا و كه سايه تي به تواناي تيڊا دروست بوونه چ له بواري دادوه ي و ديوانى و وه زيبر ياخود له لايه ني زانستى هه روه ها له بواريه كانى ووتاريبيژى و شعر و فه لسه فه ...هتد كه له م تويزينه وه باسى لئوه كراوه و روون كراوه ته وه. گرنكي تويزينه وه كه له وه دايه كه خوينه ر شاره زا ده بيت به رؤلى شاره زووريه كان له لايه ني ئيدارى و زانستى دا كه مايه ي شانازى گه لي كورده كه كه سانيكى ئاوا هه بوون له ميژووي كورد رؤلى گرنغيان له م بواران هه بووه له وولاتى تاراوگه كه روويان تيكردوو. ئامانجى تويزينه وه كه برتبييه له قسه كردن له سه ر رؤلى شاره زووريه كان له وولاتى دراوسى كه نه و پله و پيگه ي وهريان گرتوو كه بوونه ته هيژيك بؤ لايه ني به رامبه ر سووديان لى وه ربگرن ياخود وه ك هيژيك به هه ند وه رگيراون به شيويه كي زانستى و لؤژيكي نه و سه رده مه ميژووييه كه پيويسته زانياريمان له باره يه وه هه بيت و روون بكرتته وه.

پلانی توپژینه وه که چهند باسیکی گرنگ له خۆده گریت که له دوو تهوهر و چهند باسیک پیک هاتوو له تهوهری یه که م باس له رۆلی شاره زووریه کان کراوه له لایه نی کارگپری وه له چهند باسیک پیک دیت که باس له بالیۆزکار و دادوهر و دیوان و وهزیر و والی دهکات وه له تهوهری باس له لایه نی زانستی شاره زووریه کان کراوه له گه ل چهند تهوهریه ک که باس له لایه نی فله سه فه و شعر و ووتاریژی و وانه بیژی و زانستی فهرمووده و فقه کراوه له کۆتایشدا دهرئه نجام و لیستی سه رچاوه کان خراوه ته روو ههر دوو کتیبی (الکامل فی التاریخ و التاریخ الباهر) ابن اثیر (ت 630 هـ - 1232 م).
گرنگترین ئه و سه رچاوانه ی له و توپژینه وه یه دا سوودی لیوه رگپراوه وه کو کتیبی (الذیل علی الروضتین) ابی شامة (ت 665 هـ / 1266 م) (وفیات الاعیان أبناء الزمان) ی ابن خلکان (م 681 / 1282 ز) سه رچاوه یه کی گرنگ بووه بۆ ئه م توپژینه وه یه، له بهرئه وه ی ناوبراو بۆخوی له چوارچپوه ی ده وه له تدا پۆستی جیا جیای وه رگرتوو، ههروه ها کتیبی (تاریخ الإسلام و فیات مشاهیر الأعلام) ی الذهبی (م 1347 / 1748) نووسه ر باسی چه ن دین زانای ناوداری موسلمانانی کردوو زانیاری زۆرباش و ووردیان له سه ر تۆمار کراوه و کتیبی (صبع الاعشى) ی القلقشندی (م 1417 / 1820 ز) سوودمان لیوه رگرتوو که زانیاریه کانی جۆراو جۆری فراوانی داده نریت له گه ل چهند سه رچاوه و ژیدهری تر که له لیستی سه رچاوه کان ئاماژه ی پیکراوه.

تهوهری یه که م:

رۆلی شاره زووریه کان له لایه نی کارگپری

1- کاری بالیۆزی

بالیۆزکاری له زمانی عه ره بیدا (السفارة) یه، ئه م ووشه یه به عه ره بی چهند مانایه ک ده گه یه نیت، له وانه بۆ نمونه ناشتکردنه وه- ناشته وایی له نیوان خه لکدا، بۆیه که ده ووتریت (سفرت بین القوم) واته هه والی ناشته وایم بۆ دان (ابن منظور، د.ت، ج 2، ص 105)، (لويس معلوف، 1994، ص 337)
ههروه ها به مانای (کشف) دیت واته دۆزینه وه ی ناو دلئ وه که سانه ی که ناشتیان ده که یه وه به مه به سستی ناشتکردنه وه یان (ابن منظور، د.ت، ج 2، ص 105) ئه مه له رووی زمانه وانیه وه.
به لام له رووی زاراوه ییبه وه (السفارة) که ده کا (بالیۆزخانه- بالیۆزکاری)، پرۆسه ی په یوه ندیبه

دهره كيبه كانه به هه موو شيوه و جوړ و پله كانيه وه، كه به هوى بالويز و نيرده كانه وه نه نجام دهرين ئه و بالويزانه دهبه نوينه ر و بريكارى ئه و پاشا و سولتانانه ي كه ده يان نيري له لاي ئه و پاشا و سولتان و سه روكانه ي كه بو يان دهنيردرين ئه و يش دهر باره ي كو مه له بابه تيكي هه لپه سي دررا و له نيوانيان دا، ئه م ئه ركه ش به كه سي شيا و ده سپي دررئ كه ده بيته بريكار و جيگري ئه و كه سه ي كه ده يني پري ت بو واژوو كرنى ري ككه و تني ك وه يان مو ركر دنى ئاگر به ست و كو تايي هينان به حاله تي جهنگ (السامرائى، 1976، ص 11) گرينگتري ن تايه تمه نديه كاني باليوزكار ده بيت سيفه ته كاني جوان بيت و دهر پرينى باش بيت شيوه ي دم و چاوى جوان بيت و ئه مانه ت پاريز بيت و هه روه ها شيوه ي ئه دا كرنى جوان بيت ، شايه نى باسه كه كارى ئه م باليوزانه هاوتايه له گه ل ئه ركى نيرده سياسيه كان له م كاته دا ، و ئه وان په يوه ندى و گفتوگو ي په يوه ست به سياسه تي دهر وه له گه ل خه ليفه سولتان يان شازاده كاني دي كه ئه نجام دها و له زور حاله ت دا ريگه يان بو دامه زراندى په يوه ندى سياسى خو ش ده كرد (حسن 1998، ص 67)، كورپه كاني شاره زوور به كان چه نده ها كارى بالويزيان پي سپي دررا، هه روه ك (ضياء الدين الشهرزورى) (599/ك1203ز) كه كارى بالويز كارى كر دووه له سالى (581/ك) كه له لايهن (صلاح الدين ئه يوبى) ره وان ده كرى بو لاي خه ليفه له بغدا كه هو كاري گه مارو داني شارى مو صلى بو روون ده كاته وه (أبو شامه، 2002، ج 2، ص 162)، (ابن واصل، 1957، ج 2، ص 166-167).

بالويزكارى سالى (5704/ك1304ز) (علاء الدين ايدغى الشهرزورى) مه به ست له م بالويزكار به نه زانراوه، له گه ل كاروانى ئه م بالويزكار به دا چه نده ها دياري و به خششى تيدا بوو كه له لايهن (سولتان أبو يعقوب يوسف المربيني) (685-706/ك1286-1306ز) مه غريبه وه بو سولتاني مه ماليك (الناصر بن قلاوون) (693-709/ك1293-1309ز) له مصر سالى (5704/ك1304ز) باليوزى مه غريب ايدغى شهرزورى بوو كه يه كي ك بوو له ده ست و پتوه ند و دو ستانى نزيكى (سولتان ابى يعقوب يوسف المربيني) (المقريزي، 1997، ج 2، ص 9) هه روه ها له م سه فه ردا كو مه لي ك خزم و كه سو كاره كه ي له گه ل دا بووه و له هه مان كاتدا ني ه تي به جيگه ياندى فه ريزه ي حه جيشى هه بووه (المقريزي، 1997، ج 1، ص 425) به لام دياريه كه پر بوو له دياري جوړاو جوړ و ئه سپ و ره شه وو لاخ و حو شتر، ژماره ي ئه سپه كاني ئه م بالويزكار به (400) ئه سپ بوون به بار و ره خشه كانيانه وه (واته ناميره كاني) كه بو جيهاد ئاماده كرابوون (ابن زرع الفاسى، 1972، ص 285)، (ابن خلدون، 2010، ص 337).

کاتی گه یشته مصر له لایهن سولتان الناصر بن قلاوونه وه ریژی زۆری لیگیراوه و له خۆی نزیک کردۆته وه فه رمانی کردوو له مه یدان دابیه زن و هه موو ئه و ییویستیان بیت بۆی دابین کردوون، (المقریزی، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۳۸۰) ههروهه ها سولتانی مصر زۆر ریژی له کاروانی حاجیانیشی گرت و میریکی له گه ل دا ره وانه کردن تاکو میوانداریان بکات و خزمه تیان بکات و کاروباره کانیان بۆ به ریپوه به رییت تاکو فه ریزه کانی حه ج به جی ده هیئن (العبر، ۱۹۹۱، ج ۵، ص ۴۲۰)

له سالی (۷۰۵) کاروانه که له گه ل (أبو زید الغفاری) گه رانه وه، به لام (ایدغدی شاره زووری) له مصر مایه وه بۆ به جیگه یاندنی فه ریزه ی حه ج و تاکو دیاریه کانی سولتانی مصر بۆ مه غریب بگه رپنیتته وه دیاریه کانی سولتانی مصر (الناصر بن قلاوون) تازه سه رکه وتنی به سه ر ته ته ره کان به ده ست هینا بوو له سالی (۷۰۲) (المقریزی، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۱۵) له ناو دیاریه که دا ده سه که وتی مه غۆله کانیسی دانا بوو وه کو راگه یاندنیک بۆ ئه م سه رکه وتنه له ولاتی مه غریبا، له به ره ئه وه (۲۰) ئه کدیش و (۲۰) دیل و شه مه کی دیکه ی جه نگیسی له گه ل دیاریه کاندایه وه کرد (العبری، ۱۹۹۱، ج ۵، ص ۲۲۷)، (ابن ابی زرع الفاسی، 1972، ص ۲۹۸) ئه م بایۆزه له کۆتاییه کانی سالی (۷۰۵) له قاهیره وه به ریکه وت و له سالی (۷۰۶) گه یشته تونس، له هه مان سالدایه گه یشته (تلمسان) ی تازه بۆ لای (سولتانی المرینی) (العبر، ۱۹۹۱، ج ۵، ص ۴۲۱)، ج ۷، ص ۲۲۷) ئه ویش ئه م شانده ی به گرنگ دانا و پپشوازیه کی گه رمی لی کرد له گه ل خه لکدا و شایبان بۆ گیپا و ریژی زۆریان لییان گرت پاشان ناردیانه (فاس) و (مراکیش) بۆ ئه وه ی خه لک ئه م دیاریه بیین (العبر، ۱۹۹۱، ج ۵، ص ۲۲۷-۴۲۱)، (المقریزی، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۴۹)

له م گه رانه وه یه دا چه ند رووداویکی چاوه پوان نه کراو روویاندا ده رباره ی په یوه ندییه کانی مه غریب و شاری (مه که که)، سه ر قافله ی کاروانه که به یعه تی پیاو ماقولانی مه که که ی هیئا بۆ سولتانی المرینی جگه له وه ش جلوه برگیکیان بۆ نارد که له پۆشاک (که عبه) دروست کرابوو، (سولتانی المرینی) ییش به فه خر و شانازییه وه ئه و جلکه ی له بۆنه کاندایه به ر ده کرد و له ژیره وه وه ک شتیکی پیروژ و موباره ک. (المقریزی، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۱۵)

بیگومان هه موو وولاتیک سیاسه ت و یاسا و ریسیای تایبه ت به خۆی هه یه که به کاریان ده هیئیت بۆ به ریپوه بردنی کاروباره کانی په یوه ست به ده وه له ته وه.

ده وه له تی ئیسلامیش له سه ر بنه مای شه ریعه ت و یاسا کانی ئیسلام به ریپوه ده برا و ئایینی ئیسلام

بەبنەمايەكى هزرى و فكري هەژمار دەكرا بۆ دەولەتى ئىسلامى، فەرمانپەرەوا و سولتانهكان هەميشە سەرقالى سياست بوون بۆيە نەدەپەرژانه سەر مەسەلە ياسايبەكانى دەولەت بۆيە كاروبارى قەزا و ياسايان بەدادوهرەكان دەسپارد كەلەجياتى سولتان كارى قەزاياىان ئەنجام دەدا، بۆ ئەم مەبەستەش كەسى لپهاتوو و شارەزاي قەزاووت و ياسا هەلدەبژپردرا بۆ پەلى كارى قەزا (الصفدى، ۲۰۰۰، ج ۳، ص ۲۷۶)

۲- دادوهرى

دادوهرى يەككە لەبەرزترين پە و پاىە ئاينەكان چونكە پيگەيەكە پەيوەستە بەگپرانەوہى ماف و نەهيشتنى سەتەم و سەتەمكارى و جپگيركردنى دادپەرورەرى و ئەمن و ئارامى لەكۆمەلگادا، كارى دادوهرى لەشەريەتى ئىسلامدا پە و پاىەكى زۆر مەزنى هەيە، چونكە خوداى گەورە پيغەمبەرانى وەك دادوهر ناردووہ بۆ مرؤقاىەتى تاكو بەشپوازيكى دادپەرورەرانە كپشەكانيان يەكلا بكنەوہ و خوداى گەورە (محمد) پيغەمبەر (د.خ) ئاراستە دەكات لەقورئانى پپروژدا كەدەفەرمويت (وأن أحكم بينهم بما أنزل الله) (سورة المائدة، ۴۹) (دادوهرى بكنەوہ بەرنامە (قورئانە)ى كەلەلاينە خوداوہ بۆت دابەزيوہ) (محمدامين، د.ت، ل ۱۱۶) پپويستە كەهەميشە دادوهرپك هەبيت كەدادپەرورەرى لەنيوان خەلكدا بلاو بكاتەوہ و تۆلە لەستەمكاران بكاتەوہ و سزاياىان بدات (ابن حجر الهيتمى، ۱۳۰۸ھ، ج ۴، ص ۲۹۷)

لەبەرئەوہ سەيستەمى دادوهرى لەدەولەتى ئىسلامى دا بەشپوہيەكى پتەو و تۆكمە بەرپوہدەچوو بەگوپرەى بپروباوەر و پرنسپەكانى ئىسلام، بپجگە لەدادوهرى پۆستى دادوهرى دادوهران هەبووہ كەئەم پەلەيە يەككە لەپەلە ديارەكانى ئايبين كەپەيوەندى بەجپبە جئ كردنى پپيارە شەرعىەكانەوہ هەيە و بەمەزترين ئەركى دادوهرى هەژمار دەكرپت. (القلقشندى، ۱۹۸۷، ج ۴، ص ۳۵)

بنەمالەى شارەزورپەكانيش دادوهرى زۆر مەزناىان تپادا هەلكەوتووہ كەلەبوارى قەزا رۆلى گزنگيان گپراوہ، گەر پپوانينە ميژووى شارەزورپەكان دەبينين كەلەبوارى كارى دادوهرپدا دەستپكى بالايان هەبووہ، دادوهرە شارەزورپەكان ژمارەيەكى بەرچاوايان بوونەتە دادوهر لە (موصل) و (جزيرە) و شارەكانى (شام) وەكو (دېمشق) و (حلب) و (حماء)، شارەزورپەكان لەهەموو بنەمالەكانى دى زياتر پە و پيگەى دادوهرپان بەدەست هپناوہ تەنانت نەوہكانيشيان لەكارى قەزا دەستپكى بالايان

هه‌بووه که ژماره‌یان ده‌گاته زیاتر له (70) دادوهر، یه‌کی: له‌وانه (الفقیه محمد بن عبدالقادر بن عبدالرحمن الشه‌رزوری) بوو (5738 / 1338ز) له‌هه‌مان کاتیشدا ئه‌و دادوهره‌ شاره‌زووریانه‌ی که ناسراو و شوهرتدار بوون ژماره‌یان بیست کهس تیپه‌ر ده‌کات و باپیره‌ گه‌وره‌ی شاره‌زووریه‌کان له (سنجار) و (اریل) دادوهر بووه. (ابن خلکان، 1968-1977، ج 6، ص 68) سێ دادوهریش له‌و (20) کهسه‌ پله‌ی (قاضی القضاة) واته (دادوهری دادوهران) یان به‌ده‌ست هیناوه‌ که ئه‌مانه‌ن: (کمال الدین الشه‌رزوری 492-5072 / 1099-1176ز) و ضیاء الدین الشه‌رزوری (5099 / ز) و به‌اء الدین علی الشه‌رزوری (5675 / 1276ز) هه‌روه‌ها (الحسین بن علی بن قاسم الشه‌رزوری 577) بووه دادوهری ره‌ها له‌بغداد (حسن، 2004، ص 104)

ئه‌و کهسه‌ یه‌تیبه‌ شاره‌زووریه‌ش که کاری دادوهری کرد له‌وولاتی شام (القاضی شمس الدین الشه‌رزوری) (الیونینی، 1961، ج 3، ص 192-193)، (ابن کثیر، 1987، ج 13، ص 206)، (ابن الملقن، 1997، ص 497)، (العینی، 1987، ج 2، ص 170)

(شمس الدین الشه‌رزوری) یه‌کیک بوو له‌زانایه‌ به‌هیز و ناوداره‌کانی و زۆر به‌جه‌رگ و دلێر بووه و به‌هه‌بیه‌ت بووه و کهسه‌ یه‌تیبه‌کی به‌هیزی هه‌بووه و له‌به‌ر خودا له‌سه‌ره‌نشتی سه‌ره‌نشتکاران نه‌ده‌ترسا میژوو هه‌لوێستیکی بویرانه‌ی بۆ تۆمار کردووه ئه‌ویش کاتیک که (الملك الظاهر 566 / 1267ز) خوازیاری ئه‌وه‌ بوو (الغوطة) بۆ خۆی قۆرخ بکات. (الیونینی، 1961، ج 3، ص 385-386)، (الذهبی، 1999، ص 38-39)

به‌لام (شمس الدین) ئه‌مه‌ی رته‌ کردووه و پێی ووت (که‌مال و له‌وه‌رگا بۆ خودایه‌ و نابین که‌س بیه‌خاته سه‌ر موڵکی خۆی و هه‌رکه‌ سه‌یکیش بوپێته‌ خاوه‌نی ئیدی ئه‌وه‌ موڵکی خۆیه‌تی سولتانیش لێرده‌دا به‌قسه‌که‌ی دۆش داما) (الذهبی، 1999، ص 189-190).

له‌مه‌وه‌ بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که القاضی شمس الدین الشه‌رزوری له‌باتی (ابن خلکان) بووه‌ته‌ قازی شاری (دیمشق له‌یه‌که‌م ویلایه‌ تیدا که له‌سالی 609-669 / 1261-1270ز) له (دار العدل)⁽¹⁾ داده‌نیشته‌ به‌رامبه‌ر به (الملك الظاهر) چونکه‌ کاری دادوهری له‌لایهن (ابن خلکان) هه‌و پێی سپێردرا نه‌ک له‌لایهن سولتانه‌وه، ئه‌و هه‌لوێسته‌شی ئاماژه‌یه‌که‌ بۆ لێهاتوویی و ئه‌و کهسه‌ یه‌تیبه‌ به‌هیزی که هه‌بووه و خۆی نه‌چه‌ماندووه بۆ که‌س ته‌نانه‌ت گه‌ر سولتانیش بێت ئه‌مه‌ش ئاماژه‌یه‌که‌ بۆ پله‌ و پایه‌ی زانایانی

ئیسلام به درێژایی میژوو (الیونینی، ۱۹۶۱، ج ۳، ص ۱۹۰۳)، (ابن الجزری، ۱۹۸۸، ص ۲۹۱) ههروهها دادوه ریکی تر له شاره زووریه کان وهک (الخضر بن داود الشهرزوری) دادوه بووه که ماوه یهک له شاری (مهککه) ژیاوه و په رتووکی (النسب) و (الملل) ی ئیمام احمد کورپی حنبلی ووتوته وه (العسنیانی، ۲۰۱۲، ص ۱۸۱)

۳- وه زارهت

بریتیه له پۆستیکی کارگیریه بهرز، که میژوو ده رکه وتنی به و ناوه بۆ سه رده می خه لافه تی عه ببا سی ده گه ریته وه (حسن، ۱۹۶۶، ج ۱، ص ۳۵۹) ههروهها به شیوه یه کی گشتی پۆستی وه زارهت دوو جوړ ده گریته وه، یه که میان وه زاره تی جیبه جیکردن (وزاره التنفیذ) که فه رمانه کانی خه لیفه جیبه جی ده کات، وهک حه لقه یه کی په یوه ندیه له نیوان خه لک و خه لیفه دا، جوړی دووهم وه زاره تی پێسپاردنه (التفویض) که نه مه یان سهروه ری خو ی هه یه و خو ی برپاره کان ده رده کات (الماوردی، ۱۹۸۹، ص ۵۰)، (القلقشندی، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۱۲۷)

وه زیر له (وزر) هه هاتوو، (وزر) واته ئه رک و قورساییه چونکه وه زیر ئه رک و قورساییه ده سه لات له نه ستۆ ده گری (محمد الهاشمی، ۲۰۱۳، ل ۲۰) نه گه رچی که سایه تیه کورده شاره زووریه کان پۆستی وه زیریان وه رگرتوو، به لام نه مه پێگه و قورساییه خو ی هه یه وه یه کیکه له سیماکانی پشکداری کورد له بنیاتنانی شارستانی ئیسلامیدا، شاره زووریه کان توانیان له مغریب له ژیر سایه ی حوکمرانی مه ربینه کان پله و پایه ی باش به ده ست به یین وه کو پله ی وه زیر که (علاء الدین ایدغدی شاره زووری) کورده وه زیر له سه رده می (ابی یعقوبی یوسف المرینی) (۶۸۵-۷۰۶ / ۱۲۸۶-۱۳۰۶ز)، میژوونووس (العینی) له م باره یه وه ده لیت: ((کردیه یه کیک له نزیکانی خو ی و به خشی پی به خشی و بینی توانا باشی بۆ به رپوه بردنی کاروباره کانی هه یه و به گه وره ی زانی و ده سه لاتیه پی به خشی که له کاروباری وه زارهت بیرورا ده ربهریت و نه ویش به ئاکاریکی باش کاره کانی به رپوه برد)) (۱۹۹۲، ج ۱، ص ۴۵۵)

۴- دیوان

الماوردی ده لیت: ((دیوان شوینیکه بۆ پاراستنی کاروبار و پاره و پول و دارایی ده سه لات له سوپا و کاربه ده ستان)) (الماوردی، ۱۹۸۹، ج ۱، ص ۲۲۶) دیوان پۆستیکی گرنکه بۆ ده ولت و پاشا به تاییهت دوا ی فراوان بوونی ده ولت له وان هه ده ولتیه ئیسلامی به تاییه تی له سه رده می خوله فای راشدین

(11-41ك) بۆ بهرپۆه بردنی کاروباری خه لکی و کهسانی ناوده بات، وه هه لگرتن و پاراستن و خه راج و مال و سامانی ده ولت وه سه رژمیری کردنی سه ربازانی ده ولت و پیدانی معاش و خۆراک به سه ربازان (ابن خلدون، 2010، ص 217)

رۆله کانی شاره زووریه کان نه ک ته نها له پۆستی (قاضی) دادوهی و بالۆیزکاری و عه سکه ری ده وریان بینه وه به لکو له بهرپۆه بردنی دیوانیش پشکیان بهرکه وتوو وه ک (عبدالکریم بن علی الشه رزوری) (م 710/1310ز) بهرپۆه به ری دیوانی زه کات بوو که له ناوچه ی (قوص)⁽²⁾ له (مصر) ئه م دیوانه ش له و دیوانانه یه که له سه رچاوه کانی (نظم المملوکیه) دا باس نه کراوه. (ابن حجر، 1993، ج 3، ص 14)؛ (حسن، 2004، ص 96).

5- ویلایه ت

بریتیه له یه کیک له بواره کارگیزی به رزه کان، به زۆریش ئه و که سانه بهرپۆه ی ده بن، که خاوه ن هیزی سه ربازین (حسن، 2009، ص 97) جگه له والی به (صاحب العسس) یش ناوی ده هیندریت، که به مانای (پۆلیس) دیت، ئه مه ش له بهرئه وه ی ئه و ناوچه یه ی له ژیر ده سته ی دایه له رووی ئه منی و بهرپۆه بردنی وه له ژیر ده سه لاتیدایه (المقریزی، 1997، ج 3، ص 388)، ئه و که سه ی که ئه و پۆسته ی پی دهریت، له لای سولتانه وه دیاری ده کریت جیگه ی متمانه یه تی (المقریزی، 1997، ج 3، ص 389) کورده شاره زووریه کان جگه له و رۆله ی له لایه نی عه سکه ری هه یان بوو له رووی کارگیزی ده وریکی گرنگیان بینه وه ههروه ها پۆستی (والی) یشیان وه رگرتوو وه ک الامیر سلیمان بن محمد یوسف الکوردی الشه رزوری: یه که م والی داده نریت بۆ ویلایه تی القرافه)⁽³⁾ که ویلایه تیکی سه ر به ویلایه تی مصر بوو به فه رمانی سولتان برقوق سالی (786/1386ز) شه ره زوری بووه والی میصر (الفسطاط)⁽⁴⁾ سالی (801/1398ز) تا کو سالی (791/1388ز) دواتر دوورخراوه. (المقریزی، 1997، ج 5، ص 71)، (ابن تغری بردی، د.ت، ج 11، ص 241)

ته وه ره ی دووه م:

رۆلی شاره زووریه کان له لایه نی زانستی

شاره زووریه کان پاش کۆچ کردنیان و نیشته جی بوونیان له تاراوگه کان توانیان جگه له بواری سه ربازی رۆلی دیکه ش بگین به تاییه تی له بواری زانسته دا، گرنگترین ئه و رۆله زانسته یه ی گپراویانن کاری

وانه بیژی و مامۆستایه تی بووه له قوتابخانه ئاینیه کاند، ئه ویش له به رئه وه ی ژماره یه ک له و
شاره زووریانه زانا و دانا بووینه و شاره زایه کی بی وینه یان له زمانی عه ره بی و زانسته کانی (نحو) و
(فقه) و (صرف) و (بلاغه) و (تفسیر) و (فه رمووده) و (شعر) و (ووتاریبیژی) و (نووسینی په رتووک) و
(فه لسه فه) هه بووه.

یه که م: زانستی نه قلی

أ- زانستی شه رعی

1- زانستی فه رمووده (5) و فقه (6)

هه ردووکیان له زانسته گرنه کانی ئایینی ئیسلامن، زانستی فه رمووده به یه کیک له زانسته ئاینیه
گرنه کان داده نریت له دوای زانستی قورئانی بیروژ، هه روه ها زانستی فقهه ئه ویش به کیکه له زانسته
ئاینیه کان له ئیسلامدا تایبه ته به تیگه یشتن و شیکردنه وه هه روه ها زانا شاره زووریه کانی هه روه ک
زاناکانی تر ده ستیکی بالایان هه بووه له بواری فه رمووده و فقهه دا، ده کری گرنه گیدانی زانا کورده
شاره زووریه کان به مه زه به ی شافیعی و به بواری فه رمووده زور زانستیانه و گرنه بوویت
که ژماره یه کیان چوونه ته موصل و به غدا زیاتر بۆ مه به ستی فیروونی زانست و زانیاری واته خۆیان
په له زانست و زانیاری بکه ن ئه مه ش به به لگه ئه وه ی له سه رچاوه کاند به که سانی به توانا و که م وینه
ناویان هاتوو که ژماره یه ک له زانایان به ره چه له ک خه لکی شاره زوورن له سه رچاوه کاند به
(فه رمووده بیژی) هاتوو له سه ر مه زه به ی شافیعی بۆ نموونه (فخرالدین أبو الرضا الشهرزوری) (م
576/1180ز) له سه ر مه زه به ی شافیعی بووه فه رمووده ناس بووه و فه رمووده ی گپراوه ته وه (ابن
خلکان، 1968-1977، ج 7، ص 85)، (الذهبی، 1993، ج 15، ص 192) (ابن خلکان) به خۆی به کیک بووه
له قوتایه کانی ئه م زانایه و چه ند کتیبی له لای خویندوو که تایبه تن به فه رمووده وه ک (مسندی
شافعی، مسندی ابی عوانه، سنن أبی داود) و چه نده ها کتیبی دی (1977، ج 7، ص 85)
هه روه ها کتیبی هه بووه به ناوی (اشکال الوسیط) له بواری فقهه (ابن خلکان، 1977، ج 8، ص 131)،
(کتاب الوقف، طبقات الشافعیه) ی تایبه ت به زانا شافیعیه کان. (ابن الجوزی، 1992، ج 1، ص 98)، (ابن
خلکان، 1977، ج 3، ص 343)، (ابن دقماق، 1999، ص 163)، (ابن ملقن، 1997، ص 164).

یه‌کیکی تر وه‌ک (ابن الصلاح الشهرزوری) (م ۱۲۴۳/۱۲۴۵) یه‌کیک بووه له‌و زانا کورده شاره‌زووریانه‌ی له‌و بواره‌دا شوین په‌نجه‌ی خۆی دیاره (مؤلف مجهول، ۲۰۰۱، ص ۴۴۶)، (ابو شامه، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۶۹)⁽⁷⁾، (ابن الصلاح الشهرزوری) (م ۱۲۴۳/۱۲۴۵) له‌سه‌ر مه‌زه‌به‌ی شافیعی بووه هه‌روه‌ها له‌گرنگی دان به‌فه‌رمووده‌دا که‌م که‌س وه‌ک ئه‌و بووه، ئه‌مه‌ش به‌به‌لگه‌ی شایه‌تی دانی (ابن واصل) که‌له‌باره‌یه‌وه ده‌لێتی: ((که‌م که‌س وه‌ک ئه‌و، له‌شاره‌زایی له‌فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) به‌توانا بووه) (۱۹۵۷، ج ۵، ص ۱۴۳) هه‌روه‌ها به‌فقه‌ه و فه‌رمووده‌ناسیش ناوی هاتوو، ئه‌وه‌تا (أبو الفداء) به‌فقه‌ه و فه‌رمووده‌ناس ناوی هی‌ناوه ئه‌مه‌ش به‌لگه‌ی ئه‌وه‌یه که‌له‌و بوارانه‌دا شاره‌زای باشی هه‌بووه (۱۹۹۷، ج ۳، ص ۱۷۴) زانایه‌کی تری شاره‌زووری وه‌ک (محمد بن عبدالله کمال الدین المارانی الشهرزوری) (م ۱۲۶۰/۱۲۶۰) سه‌ر به‌مه‌زه‌به‌ی شافیعی بووه، شاره‌زایه‌کی باشی له‌فه‌رمووده‌دا هه‌بووه (ابن خلکان، ۱۹۷۷، ج ۴، ص ۲۴۲) وه‌یه‌کیک بووه له‌وانه‌ی، که‌ریوایه‌تی لێ وه‌رگیراوه و فه‌رمووده‌ی له‌هه‌ریه‌که له‌شام و بغدا گێراوه‌ته‌وه (مؤلف مجهول، ۲۰۰۱، ص ۹۶-۹۹)، (ابو شامه، ۱۹۹۷، ج ۲، ل ۴۲۶)، (ابن خلکان، ۱۹۷۷، ج ۴، ص ۲۴۲-۲۴۴) زانایه‌کی تر (محي الدين أبو حامد محمد بن يحيى بن عبدالله الشهرزوری) (م ۱۲۷۳/۱۲۷۶) زانایه‌کی شاره‌زووری شافیعی، زانستی فه‌رمووده‌بیژی فی‌ربووه مامۆستای قوتابخانه‌ی (القيمرية) بووه، هه‌روه‌ها ئیمام و مامۆستایه‌کی شاره‌زا بووه له‌بواری فه‌قی شافیعی. (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۴، ص ۱۳۴)، (الذهبي، ۱۹۹۳، ج ۵، ص ۱۸۹)، (السبكي، ۱۹۹۳، ج ۸، ص ۳۰۰)، (الاسنوي، ۱۹۸۷، ج ۲، ص ۳۲) (الذهبي) له‌باره‌یه‌وه ده‌لێتی: (شیخی فه‌قیه‌کان بووه و له‌مه‌زه‌به‌ی ناودار بووه) (۱۹۹۳، ج ۵، ص ۱۸۹) (تویل بن بهاء الدین الشهرزوری) (م ۱۲۸۱/۱۲۸۱) ئه‌ویش له‌سه‌ر مه‌زه‌به‌ی شافیعی، میری دیمه‌شق بووه که‌که‌سیکی نازا و سوارچاک بووه (اليونيني، ۱۹۶۱، ج ۴، ص ۱۰۸)، (الصفدي، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۴۳۶)

هه‌روه‌ها (شیخ جمال الدين أبو العباس احمد بن عبدالرحمن) (م ۱۲۷۰/۱۳۰۲) له‌سه‌ر مه‌زه‌به‌ی شافیعی بوو، ماوه‌یه‌ک له‌قاھیره نیشته‌جێ بووه فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ری (د.خ) له (ابن الصلاح الشهرزوری) (م ۱۲۴۳/۱۲۴۵) فی‌ربووه و شاره‌زایی زانسته‌کانی فه‌رمووده بووه له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌و، (الفاسي، ۱۹۷۲، ج ۱، ص ۳۲۸) هه‌روه‌ها (علاء الدين ايدغدي الشهرزوری) (م ۱۳۰۴/۱۳۰۴) شافیعی هه‌ولێ کوده‌تای دا به‌لام دواي گرتنی یعقوب الشهرزوری هه‌لات بۆ مه‌غریب و پشتگیری سولتانی

مه‌غریبی به‌ده‌سه‌ته‌ینا دوا‌ی ده‌بیتنه وه‌زیر (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۴۵۴).

زانایه‌کی تری شاره‌زووری وه‌کو (احمد بن عبدالرحمن بن احمد الشهرزوری) (۱۳۰۶-۱۲۲۲/ک/۷۰۶-۶۱۹) له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بوو نیشته‌جیی شاری قاهره بووه و زانسته‌کانی فه‌رمووده‌ی پیغه‌مبه‌ری (د.خ) له (ابن الصلاح الشهرزوری) هوه وه‌رگرتووه (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۱۹۶)، (محمد المدرس، ۲۰۱۴، ص ۵۲۰) یه‌کیک له‌زانا شاره‌زووریه‌کان له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بوو ئه‌ویش (یعقوب بک الشهرزوری) (م ۷۰۷/ک/۱۳۰۶) (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۵، ص ۲۱۲)، (امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۷۶۵)

یه‌کیکی تر له‌شاره‌زووریه‌کان (عبدالکریم بن علی الشهرزوری) (م ۷۱۰/ک/۱۳۱۲) له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بووه (الصفدی، ۲۰۰۰، ج ۳، ص ۱۳۷-۱۳۸)، (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۲، ص ۲۴۳)، (محمد المدرس، ۲۰۱۴، ص ۳۲۶)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۴۴۱)، (الهسنیانی، ۲۰۱۲، ص ۲۵۷) احمد بن یحیی بن محمد الشهرزوری (م ۶۵۴-۷۴۱/ک/۱۲۵۲-۱۳۴۰) زانایه‌کی تری شاره‌زووریه له‌سه‌ر مه‌زه‌بی ئیمامی شافیعی ریژیکی تایبه‌تی هه‌بووه له‌سه‌رده‌می خۆی له‌لای سولتانه‌کان (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۱۹۶)، (محمد المدرس، ۲۰۱۴، ص ۵۲)، (ابوبکر، ۲۰۱۰، ص ۲۹۷)، (الهسنیانی، ۲۰۱۲، ص ۱۰۴) زانایه‌کی تری شاره‌زووری که له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بوو ئه‌ویش (ابوبکر بن محمد بن علی بن محمود بن عاصم) (م ۷۵۵/ک/۱۳۵۴) فه‌رمووده‌زان بووه واته فه‌رمووده‌بیژ بووه (ایونینی، ۱۹۶۱، ج ۴، ص ۷۹)، (الهسنیانی، ۲۰۱۲، ص ۵۲)، (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۲، ص ۴۹)، هه‌روه‌ها (م‌حی‌الدین أبو حامد محمد بن عبدالقاهر بن عبدالرحمن) (م ۷۷۸/ک/۱۳۷۶) ئه‌ویش یه‌کیک بوو له‌زانایانی مه‌زه‌بی شافیعی، هه‌روه‌ها گرنگی زۆری به‌فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) داوه، چه‌نده‌ها فه‌رمووده‌ی نووسیوه (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۵، ص ۲۷۰)، هه‌روه‌ها (احمد بن اسماعیل الشهرزوری) (۸۱۳-۸۹۲/ک/۱۴۱۰-۱۴۸۷) له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بووه (ابوبکر، ۲۰۱۰، ص ۲۹۷)، (شهاب‌الدین بن اسماعیل بن عثمان الشهرزوری الکورانی) (م ۸۹۳/ک/۱۴۸۸) له‌سه‌ر مه‌زه‌بی شافیعی بووه (عبوش، ۲۰۱۰، ص ۳۳۵) شاره‌زووریه‌کی تر (محمد أفندی الشهرزوری) له‌سه‌ر مه‌زه‌بی ئیمامی شافیعی بووه که‌سیکی زانا و دانا و مامۆستا بووه له‌شاری موصل. (امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۷۶۵)

زۆر جار ان قوتابخانه كان له سه ر زانايه كي شافيعي مه زه ب وه قف كراون و پاشانيش له سه ر نه وه كانى بوونه ته وه قف وه ك ده بينين (ناصر الدين القيمرى) (م 5/676 / 1276ز) قوتابخانه ي القيمريه ي گه و ره ده كاته وه قف بو (القاضى شمس الدين الشهرزورى) (م 5/675 / 1276ز) (الذهبي، 1993، ج 5، ص 217): (الاسنوى، 1987، ج 3، ص 187) له دواى خو شى له سه ر نه وه كانى (السبكي، 1993، ج 8، ص 300)

وادياره دروست كردنى قوتابخانه بو زانا شافيعيه كان و جيگير كردنى وه قفى تايهت بو يان، بو ئه وه بووه ئه و دامه زراوانه له ژير ده ستي ئه و زانايانه دا بميننه وه، له لايه كي تريش ده بينين، جگه له وه ي قوتابخانه ي قهيمورى گه و ره له سه ر دادوهر شمس الدين الشهرزورى قوتابخانه ي وه قف كراوه له دواى خو ي به هه مان شيوه له سه ر نه وه كانيشى وه قف كراوه، ئه مه ش پاريزبه ندييه كي ته واو بو مه زه بى شافيعي نيشان ده دات و ليره وه ده يانه ويټ به دريژايى ميژوو له ژير چاوديري زانا شافيعيه كاندا بميننه وه (ابو شامه، 1997، ج 2، ص 181)، (ابن واصل، 1957، ج 1، ص 198)، (ابن كثير، 1993، ج 13، ص 327، ج 16، ص 447)

قوتابخانه ي قهيمورى گه و ره له رووى بيناكاريه وه زور گه و ره و ناودار بووه، ئه مه ش له به رئه وه بووه، كه (ناصر الدين قهيمورى) (م 5/676 / 1276ز) پاره يه كي زورى تيڊا خه رج كردووه، (توفيق، 2008، ل 96) ده بينين چه ندين كاتزميري گران به هاى له سه ر ده رگاكان داناون، ئه مه ش به مه به ستي دياري كردنى كاتى وانه كان (ابو شامه، 2010، ج 2، ص 222)، (ابن كثير، 1993، ج 1، ص 773)، (ابن بدران، 1985، ص 140) هه روه ها يه كي يك بووه له و قوتابخانه ي كه شاره زووريه كان كاري وانه بيژي و ماموستايه تيان تيايدا گرتوته ئه ستو (الحنبلى، 2016، ج 2، ص 114-117)، (النعيمة، 1990، ج 1، ص 228)، (شبللى، 1960، ص 259)

پاش (شمس الدين الشهرزورى) (م 5/675 / 1276ز) (صلاح الدين الشهرزورى) (م 5/681 / 1282ز) كوره كه ي وانه ي له قوتابخانه ي (القيمريه) ده و ته وه، وا پيڊه چيټ كوره كه ي شايانى وانه ووتنه وه بووبيت پيش كوچى دوايى باوكى، چونكه پاش مردنى باوكى مه رجى وه قفكار له قوتابخانه كه وانه ي ووتته وه تاكو مردنى (البرزالي، 2014، ج 2، ص 12)، (اليونينى، 1961، ج 4، ص 117)، (الكتبي، 1977، ج 21، ص 314)، (النعيمة، 1990، ص 337) ئه م كه سايه تيه شاره زووريه وانه بيژ و به رپوه به رى شه رعى قوتابخانه كه بوو تاكو له روژي سئ شه ممه (22) مانگى ره جه بى سالى (5/681 / 1282ز) كوچى دوايى كرد و له ته نيشت باوكى به خاك سپيڊرا كه هيشتا (40) سالى ته واو نه كردبوو (البرزالي، 2014، ج 1،

ص ٤٩١) براكه شى (شرف الدين احمد) پاش ئه و به دوو مانگ و دوو رۆژ كۆچى دوايى كرد (الذهبي، ١٩٩٣، ص ٨٨) پاش ئه وهى كه (صلاح الدين) (م ٦٨١/٢٨٢ز) كۆچى دوايى دهكات ئيدى له نه وهى شاره زووربه كان كه سيك بوونى ناييت كه بتوانيت وانه بليته وه بويه زانايانى دى له غه يرى شاره زووربه كان به و كاره هه لدهستن (النعمي، ١٩٩٠، ج ١، ص ٢٤١) كارى وانه بيژى له لايهن (شمس الدين الشهرزور) (م ٦٧٥/٢٧٦ز) هه ر به رده وام بووه تاكو سه رده مى (ابن شداد)، (ابن كتير) باسى ئه م قوتابخانه يه ي كردوو و ئاماژه ي به وه كردوو كه باشترين و جوانترين قوتابخانه بووه و وه قف كراوه بۆ خويندكاران (١٩٧٨، ج ١، ص ٢٤٥، ١٩٩٣، ج ١٣، ص ٢٦٤)

هه روه ها زانا شافيعيه كان له بواره كانى وانه ووتنه وه، دادوهرى، وتاربيژى له گه ل چه ندين بوارى تر دا، رۆليكى به رچاويان له وو شيار كردنه وهى خه لكه كه دا بينيوه (غراييه، ١٩٩٧، ص ٣١٤) له رووى دارايشه وه پالپشتيه كى باشيان هه بووه، مانگانه موچه به كى باشيان پيدراوه (مؤلف مجهول، ٢٠٠١، ص ٩١) ئه م هاوكارى كردنه شيان زياتر بۆ ئه وه بووه، كه جگه له و ئه ركانه ي كه بۆيان ديارى كراون به هيچ شتيكى تره وه خۆيان سه رقال نه كهن و نه كه ونه ژير هيچ هيژيكي تر، كه بيه ويټ به چاو تيبيرينى مادى بيانخاته ژير ركيڤى خۆيه وه (عاشو، ٢٠١٤، ل ٢٢٨)

زانا شاره زووربه كان چه نده ها زاناي ديكه يان پيگه ياندوو له رووى زانستيه وه له وانه زاناي شافيعى مه زههب (صالح بن ابراهيم بن احمد الفارقي) (٦٦٥/٢٦٦ز) كه ناسراو بوو به (الضياء النحوي) (احمد، ٢٠١٧، ل ١١٩).

(ابن الصلاح الشهرزورى) (م ٦٤٣/٢٤٥ز) يه كيك بووه له و زانايانه ي كه ته فسيري قورئانيان كردوو و (ابن خلکان) به يه كيك له زانايانى ته فسيري هه ژمار كردوو له سه رده مى خۆيدا (١٩٧٧، ج ٣، ص ٢٤٣)

٢- زانستى قورئان و ته فسير (8)

زانستى قورئانى پيرۆز، يه كيكه له زانسته ئاينيه گرنه كان، كه تايبه ته به خويندنه وهى قورئانى پيرۆز به شيويه كى ريك و دروست، (حسن، ١٩٩٦، ج ١، ص ٤٠٥) ئه مه ش خۆى له چه ند بواريك دا ده بينيته وه، له وانه ش زانستى (التفسير) و گرنه گيدان به و زانستانه له لاي خه لك خاوه ن پيگه يه كى به رز بوون (الزبيدي، ٢٠٠٦، ص ٣٠) ئه وهى جيى بايه خه كورده شاره زووربه كان ده وريكي گرنه گيان له بوارى زانستى

قورئان و ته فسیر دا هه بوو هه روهک زاناکانی تر کورده شاره زووریه کانیش بی بهش نه بووینه له م بواره دا.

یهک له زانا کورده شاره زووریه کان له بواری ته فسیر کاریان کردوو (ابن الصلاح الشهرزوری) (م ۱۲۴۳/۵) یه کیک بووه له موفه سیره کورده کانی مصر و شام که (ابن خلکان) به یه کیک له که سه ناوداره کانی بواری ته فسیری له سه رده می خوی داناوه. (۱۹۷۷، ج ۳، ص ۲۴۳)

هه روه ها یه کیک له زانا شاره زووریه کان (محمد الشهرزوری) (۱۲۹۹-۱۳۳۸/۷) فیرخواز بووه قورئانیشی له لای زاناکان خویندوو، زانستی زۆری وهرگرتوو، قورئانی نووسیوه ته وه، له چه ندین زانست شاره زایی و نووسینی هه بووه، (ابن حجر) له باره یه وه ده لیت: (که سیکی ریک و پیک بووه و قورئانی زۆری خویندوو و دیندار بووه، پاشان چۆته بغدا بۆ خویندن و پاشان گهراوه ته وه بۆ شارۆچکه که خوی واته شاره زوور) (الصفدی، ۲۰۰۰، ج ۴، ص ۲۷۵-۲۷۷)، (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۴، ص ۲۱)، (امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۶۱۳)

شاره زووریه کی تر (شهاب الدین احمد بن اسماعیل بن عثمان الشهرزوری) (م ۱۲۹۳/۵) له سه ر مه زه بی شافیعه (المقریزی) ئەم که سایه تیبیه وه سف ده کات و ده لیت: (که شاره زای له شیوازی خویندنه وه ی قورئاندا هه بووه له وان هس زانستی جوهره کانی خویندنه وه ی قورئان) (۱۹۹۷، ج ۱، ص ۲۹۵)، (عبوش، ۲۰۱۰، ص ۳۳۵)

ب- زانستی زمان و ئەدهب

۱- شعر:

شعر خه سترکردنه وه و دروستکردنه وه ی دنیا یه به جادووی وشه. (میراوده لی، ۲۰۲۱، ج ۱، ل ۱۸) ووشه ی شیعر، له (شعور) وه وه رگیراوه! ئەگه ر شعور پارچه قوماشیکی ته پ بی و بگوشریت، چۆراوه که ی پیی ئەگوتریت (شیعر)، له به رئه وه هه رگیزاو هه رگیز وشه کانی (هه لبه ست، هۆنراوه) ناتوانن جیگه ی وشه ی شیعر بگرنه وه و هه رگیز ئەو بۆن و به رامه یه نادن که وشه ی شیعر ئەیدات، هۆنراوه (نظم) ه، ده ی نفیش گه رچی کیش و سه روا ی هه یه، به لام به ده گمه ن نه بیت له دوو ره گه زی زۆر گرنگی (سۆز و ئەندیشه) خالیه، وشه ی هه لبه ستیش له مه وه زۆر نزیکه. (بیدار، ۲۰۱۳، ل ۱۵).

شعر به‌شیکه له‌زانستی زمان و ئه‌ده‌ب هه‌ر له‌کۆنه‌وه شاعر هه‌بووه که‌شعریان نووسیوه جا چ بۆ مه‌دح و پیا‌هه‌ل‌دان بی‌ت یاخود شکانه‌وه و جنیو بی‌ت یاخود گالته‌جاری بی هه‌روه‌ک چۆن شاره‌زووریه‌کان له‌پیشه‌وه ئاماژه‌مان پێدا ده‌وری گرنگیان هه‌بووه له‌بواره‌کانی تر هه‌روه‌ها له‌بواری (شعر) یش ده‌ستیان هه‌بووه جا چ شعری گالته‌جاری بی یاخود جوهره‌کانی تر بی‌ت شعریان نویسیوه هه‌روه‌ک (م‌حی الدین أبو حامد محمد بن یحیی بن عبدالله الشهرزوری) (م 5/1273 / 1275ز) ئه‌م که‌سایه‌تییه‌ شاعیر و هه‌له‌ستقان بووه.

وطول العهد بالتذکار ینسی
له‌یبی وبعد العهد

وکنت أظن أن البعد یسلی
فما لبعدکم یدنی
(البونینی، 1961، ج 3، ص 102)

یه‌کیکی تر له‌شاره‌زووریه‌کان (عبدلکریم بن علی الشهرزوری) (م 5/1710 / 1312ز) ئه‌م که‌سایه‌تییه‌ ده‌ستی شعر نووسی هه‌بووه، هه‌روه‌ها شعری گالته‌جاری نووسیوه و چه‌ند پارچه شعریکی به‌جی هیشته‌توو (الصفدی، 1998، ج 3، 137-138)، (ابن حجر العسقلانی، 1993، ج 2، ص 243)، (محمد المدرس، 2014، ص 326)، (الصویرکی، 2006، ص 441)، (الهسنیانی، 2012، ص 257)

وعادة الجیران الاتجور

یا جیره جرتم علی جارکم

طلبت منک جوزة منحت منی قریها

وکم طلبت زوجة منک فلم تبخل بها

(الصویرکی، 2006، ص 241)

وکرشة مملوءة من الخرا مطنبه سبهتها ورميها بدمها مختضة

(محمد المدرس، 2014، ص 326)

یه‌کیکی تر له‌شاعیره شاره‌زووریه‌کان ئه‌ویش (محمد الشهرزوری) (م 5/1299-1338 / 1299-1338ز) هه‌روه‌ها

که‌سیکی خۆشنووس و شاعیر بووه چۆته بغدا بۆ خویندن دوا‌ی ده‌گه‌رپته‌وه شاره‌زوور دوا‌ی ده‌چیته
شام له‌وئ جیگیر بووه (الصفدی، ۲۰۰۰، ج ۴، ص ۲۷۵-۲۷۷) (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۴، ص ۲۱)،
(امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۶۱۳)

اسمی محمد أن تسأل وشهرتنا بالشهرزوري وعبدالقادر اسم أبي

وبیتنا فيه من قدما وزوا عددا سبعین كانوا قضاة الناس في الحقب

وكم لنا غیرهم من كل مشتهر بالدين والعلم والإحسان والأدب

(الصویرکی، 2006، ص 613)

هه‌روه‌ها شاعیرکی تری شاره‌زووری (احمد بن یحیی بن محمد الشهرزوری) (۶۵۴-۷۴۱/۱۲۵۲-۱۳۴۰ز)
که‌نوسه‌ریکی به‌ناوبانگ بووه ده‌ستی خۆشنووسی هه‌بووه و به‌هره‌ی میوزیک ژهنی هه‌بووه. (ابن
حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۱۹۶)، (محمد المدرس، ۲۰۱۴، ص ۵۲)، (ابوبکر، ۲۰۱۰، ص ۲۹۷)، (الهسنیانی،
۲۰۱۲، ص ۱۰۴)

ويعز الیاس عن ژل التمني

قد قتعنا بخمول عن غنی

فلماذا يعرض الیاخل علی

فكریم القوم لا أسأله

(ابن حجر العسقلانی، 1993، ج 1، ص 196)

(محمد أفندی الشهرزوری) (م ۵۸۹۶/۱۲۹۸ز) ئەم که‌سایه‌تییه شاعیر و ئەدهب دۆست بووه که‌ده‌چیته
شام و له‌وئ نیشته‌جی ده‌بیت. (امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۷۶۵)

۲- ووتاریژی

ووتاریژی یه‌کیکه له‌کاره ئاینیه گرنه‌گان، که‌سانیک پپی هه‌لده‌ستن، ئەوانه‌ی له‌لای خه‌لکدا جیگه‌ی
متمانه‌ن و عه‌قیده‌ی باش بن (النکری، ۲۰۰۰، ج ۲، ص ۶۲) به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ئەم ئه‌رکه به‌که‌سانیک
ده‌سپێردریت، که‌خاوه‌نی توانایه‌کی به‌رزی دهر‌برین بن زمانیش شاره‌زاییه‌کی باشیان هه‌بیت،
له‌لایه‌کی تر ئامانجی ووتاریژی بریتیه‌یه له‌ریک‌خستنی کاروباری خه‌لک و ئامۆژگاری کردنی خه‌لک
له‌وه‌ی بره‌و به‌کاری باش بده‌ن و له‌کاری نه‌شیاو دووربکه‌نه‌وه (الجرجانی، ۱۹۸۳، ص ۹۹) زیاتریش
بابه‌ته عه‌قیده‌ی و ئەو بنه‌ما ئاینیه‌یه که‌وابه‌سته‌ی ته‌واویان له‌گه‌ل ژبانی رۆژانه‌ی خه‌لکدا هه‌یه

(حسن، ۲۰۰۹، ص ۱۸۳) شاره زووریه کان له ووتاری بیژیش بئ بهش نه بووینه که سانیکیان تیدا بووه له بواری ووتاری بیژی دهوری هه بوو بیته وهک (محمد الشهرزوری) (۶۹۸-۷۳۸/ک/ ۱۲۹۹-۱۳۳۷ز) ئەم که سایه تیه چۆته بغدا بۆ خویندن دواى چۆته وه شاره زوور بۆ ماوه ی (۱۰) سال بوو ته ووتاری بیژی ئەوجا چوو ته شام و له وێ جیگیر بووه (الصفدی، ۲۰۰۰، ج ۴، ص ۲۷۵-۲۷۷)، (ابن حجر العسقلانی، ۱۹۹۳، ج ۴، ص ۲۱)، (امین زکی، ۲۰۱۱، ج ۲، ص ۲۲۳)، (الصویرکی، ۲۰۰۶، ص ۶۱۳).

۳- وانه بیژی (وانه وتنه وه)

وانه بیژی، به یه کیک له بواره گرنگ و کاریگه ره کان، که له شارستانی ئیسلامی پیگه ی خۆی هه یه و له ریگه یه وه مرؤف ئاشنای ئایینی ئیسلام ده بیته، له سه رده می ئە یو بیه کانیش ئە و وانانه ی که مامۆستا کان فیری قوتابییه کانیان کردوون زیاتر زانستی ئایینی بوون و بابه ته کانى (التفسیر، فه رمووده، فیه هه أصول، ... هتد) یان له خو گرتووه و به شپوه یه کی گشتیش له شارستانی ئیسلامیدا ئەم بابه تانه ی فیری قوتابییه کان کراون (القلقشندی، ۱۹۸۷، ج ۱۱، ص ۲۲۳)، (ابن الأزرق، د.ت، ص ۲۴۷)، ئە و که سانه ش له قوتابخانه و ناوه نده ئاینیه کاندایه وانه ده لینه وه پیویسته که شاره زایه کی ته و او یان له (قورئانی پیرۆز، فه رمووده کانى پیغه مبه ر (د.خ)، له گه ل فیه هه دا) هه بیته و له گه ل ئە وه شدا پیویسته توانای له هه لێنجانی حوکمه شه رعیه کانیشی هه بیته (القلقشندی، ۱۹۸۷، ج ۱۱، ص ۲۴۳، ج ۱۲، ص ۳۸۶)، (مجموعه المؤلفین، ۱۴۲۷هـ، ج ۱، ص ۳۱۰) به شی زۆری وانه بیژه کورده شاره زووریه کان، که سانى فه قهی بوون، له گه ل ئە وه شدا چه ندىن پۆستى دادوه رى، کارگێرى یان به رپۆه بردوون، به تابه تیش له بواری دادوه ریدا چه ندىن مامۆستا هه بوون، که له گه ل کارى مامۆستایه تییان له بواری دادوه ریشدا پۆستى بالایان هه بووه و ته نانه ت هه یان بووه له پۆستى دادوه رى دادوه راندا بووه.

له وانه ش کورده شاره زووریه کان (فخرالدین أبو الرضا الشهرزوری) (م ۵۷۶/ک/ ۱۱۸۰ز) یه کیک بووه له وانه بیژه دیاره کان و مامۆستای میژوونووسى دیاری کورد (ابن خلکان) بووه، ئە وه تا خۆی له م باره یه وه ئاماژه به وه ده کات، که چه ندىن کتیبی ئایینی تابه ت به بواری فه قهی و فه رمووده ی له لای ناوبراو خویندوون. (ابن خلکان، ۱۹۷۷، ج ۷، ص ۸۵)، (الزهبی، ۱۹۸۵، ج ۱۵، ص ۱۹۲)، (الصفدی، ۲۰۰۰، ج ۱۵، ص ۱۴۵)

ههروهها له زانا شاره زووریه کانى دیکه (علی بن محمود أبو الحسن الشهرزوری) ناسراو به (شمس

الدين الشهزوري (م 1276/ك7٧٥ز) يه كيك بووه له مامۆستا و زانا دياره‌كاني زانستی فيقه (السبكي، ١٩٩٣، ج ٨، ص ٣٠٠)، (الأسنوي، ١٩٨٧، ج ٢، ص ٣٢) هه‌روه‌ها مامۆستا بووه له قوتابخانه‌ی القيمرية كاری وانه‌ووتنه‌وه‌ی پي سيپر دراوه وه‌له‌دوای ئه‌ویش كوره‌كه‌ی (الاسنوي، ١٩٨٧، ج ٢، ص ٣٢)، (الزهي، ٢٠٠٣، ج ١٥، ص ٢٩٢) الشيخ صلاح الدين أبو عبدالله محمد بن علي بن محمود الكردي الشهزوري (م ٦٨١/ك ز) كه له‌دوای باوكی ده‌بيته مامۆستا له قوتابخانه‌ی القيمرية له (دمشق) هه‌روه‌ها به‌رپوه‌به‌ری قوتابخانه‌كه بووه تاكو كوچي دوایي هه‌ر به مامۆستايي ده‌مینیته‌وه تاكو ته‌مه‌نی (٤٠) سالی تپه‌ر ناکات. (اليونيني، ١٩٦١، ج ٤، ص ١٧٥)، (الصفدي، ٢٠٠٠، ج ٤، ص ١٣٥)، (ابن كثير، ١٩٨٧، ج ١٣، ص ٣٠١) هه‌روه‌ها (الشيخ شمس الدين علي بن محمد بن علي بن محمود الكردي الشهزوري) (م ٧٤٧/ك ز) كه كورپي الشيخ صلاح الدين أبو عبدالله الشهزوريه، له پاش باوك و باپيري مامۆستايه‌تی قوتابخانه‌ی القيمرية) گرته ئه‌ستۆ. (ابن حجر العسقلاني، ١٩٩٣، ج ٤، ص ١٣٤).

يه كيكی تر له و شاره‌زووريانه (الحسن بن علي بن عبدالله الشهزوري) (م ٦٨٢/ك ٢٢٨٥ز) كه نازناوی (أبو عبدالله) يه و ئيمام و زانا و زاهيد و موفتي بووه، له‌بغدا مامۆستای قوتابخانه بووه. (السبكي، ١٩٩٣، ج ٥، ص ٥٤)، (الصفدي، ٢٠٠٠، ج ١٢، ص ١٠٠)، (محمد المدرس، ٢٠١٤، ص ١٤٩) بيگومان ئه‌مه‌ش ده‌گه‌رپه‌ته‌وه سه‌ر توانا و ليهاتووي كورده شاره‌زووريه‌كان كه سانی زيره‌ك و به‌توانايان لي هه‌لكه‌وتوه له‌هه‌موو بواره‌كان جي پنه‌نجيه‌يان دياره هه‌روه‌ك له‌وانه‌بيژيش چهند كه له پياو و زانايان تيدا بووه له قوتابخانه‌كان وانه‌بيژيان كردوه بو ووشيار كردنه‌وه‌ی خه‌لك و فير بوونی شه‌ريعه‌تی ئيسلام.

دووه‌م: زانستی عه‌قلی

١- زانستی فه‌لسه‌فه و مه‌نطق (لۆژيك)

فه‌لسه‌فه: له‌وشه‌ی (فيلو-سوفی) يو ئانبيه‌وه دروست بووه، كه به‌واتای خو‌شه‌ويستی دانايی دي‌ت، فه‌بله‌سوفيش كه‌سيكه كه دانايی خو‌ش ده‌وي‌ت، چونكه ئه‌وه زانستی پره‌نسيب ونه‌خوشي و گه‌رانه به‌د وای گه‌ردوون له ريگه‌ی ره‌چاوكردي فيكرييه‌وه، زانستی مه‌نطق (لۆژيك) به‌يه‌كيك له‌وزانستانه داده‌نري‌ت، كه به‌ستراوه‌ته‌وه به‌فه‌لسه‌فه، وادياره كه زانستی فه‌لسه‌فه چهند زانستپكي تريش له خو

ده‌گریت له‌پال زانستی مه‌نطق (لۆژیک) که‌ئه‌وانیش: سروشتییه‌کان، ژمپیریاری، ئه‌ندازیاری، خوداوه‌ندی، ته‌نانه‌ت مۆسیقاش، که‌چی دواتر ئه‌م زانستانه‌ لای جیابوونه‌وه‌و رۆلی تاییه‌تی خۆیان بینی وه‌ک زانستیکی جیاله‌و (بان خلدون، 2010، ج3، ص1119)؛ (ماجد، 1996، ص220).

ابن خلدون له‌پیناسه‌کردنی زانستی مه‌نطق دا وتی: کۆمه‌له‌ یاساییکن، که‌باش له‌ خراب جیاده‌که‌نه‌وه له‌ سنووره‌ مه‌عریفیه‌کان و مشتومره‌ به‌سووده‌کان بۆ په‌سه‌ندکردنی به‌لکو زانیاری راستی شته‌ پیوستییه‌کانی زانسته، ئه‌م هه‌ولدانه‌ فکرییه‌ ده‌کریت به‌ ریگایه‌کی باش بی‌ت و ده‌کریت به‌ریگایه‌کی خراب بی‌ت، بۆیه‌ دیاریکردنی ئه‌و ریگایه‌ی بیرکردنه‌وه‌ هه‌ولی پێ دهدا بۆ ده‌ست که‌وتنی داواکاریه‌ زانستییه‌کان پیوسته‌ بۆ جیاکردنه‌وه‌ی باش له‌ خراب تاییدا چونکه‌ ئه‌وه‌ یاسای زانستی مه‌نطق بوو (2020، ج3، ص1136-1137).

هه‌روه‌ها شاره‌زووریه‌کان له‌م بواره‌ خۆیان تیدا بینیوه‌ته‌وه‌ وه‌ک (شمس‌الدین‌ الشهرزوری) (م 675/ک 1276ز) به‌یه‌کیک له‌گه‌وره‌ فه‌یله‌سوفانی ئیسلام هه‌ژمار ده‌کریت و بۆچوونیکی ئه‌فلاطونی هه‌بووه‌ و له‌ژیر کاریگه‌ری ئه‌ودا بووه‌، به‌تاییه‌ت که‌باسی ده‌روونی مرۆقی کردووه‌، جه‌ختی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ کردۆته‌وه‌ که‌زانست له‌ریگای یادکردنه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ ئیلاهییه‌کانه‌وه‌ ده‌سته‌به‌ر ده‌بی‌ت که‌له‌بوونی ره‌هادا نه‌خش کراوه‌ (الف، 1992، ص38) وه‌پاش رۆچوونی له‌فه‌لسه‌فه‌ و سه‌رقالبوونی به‌گفتوگۆ و دونیای شک و گومان.

بۆیه‌ ده‌ستی کرد به‌دارشتنی به‌رنامه‌یه‌کی نوێ له‌ریگای فه‌لسه‌فه‌ و زاراوه‌ی تازه‌ی گوێ لێ بوو له‌و بواره‌دا وه‌ک (الاشراق) (النور) (الحکماء التألهین) (السلوک القدسی) (الکشف الذوقی) ئه‌م که‌سایه‌تیه‌ بێگومان ژماره‌یه‌ک مامۆستا و شیخی هه‌بووه‌ که‌زانست و زانیاری لیبیان وه‌رگرتووه‌ و له‌ریگای ئه‌وانه‌وه‌ مه‌عریفه‌ و فه‌لسه‌فه‌ و زانستی (مه‌نطق) (لۆجیک) فیر بووه‌ (الخطیب، 1995، ص11) هه‌روه‌ها کتییی هه‌بوو به‌ناوی (تاریخ‌ الحکماء قبل ظهور الإسلام وبعده نزهة الأرواح وروضة الافراح، تواریخ الحکماء والفلاسفة) (الخطیب، 1995، ص11)

یه‌کیکی تزییش (احمد بن اسماعیل‌ الشهرزوری) (813-892/ک 1411-1478ز) ئه‌م که‌سایه‌تیه‌ له‌بواری (منطق) (لۆژیک) شاره‌زاییه‌کی بێ وینه‌ی هه‌بووه‌ (ابوبکر، 2010، ص298)

ده‌رئه‌نجام

- 1- هۆکاری کۆچ کردنی شاره‌زووریه‌کان ده‌گه‌رێته‌وه‌وه‌ بۆ هاتنی شالۆی مه‌غۆل که‌ناوچه‌ی شاره‌زووریش تووشی وێرانکاری کوشتن بۆیه‌ بۆیه‌ به‌ناچاری کۆچیان کرد بۆ وولاتی شام و مصر و مغریب.
- 2- شاره‌زووریه‌کان له‌رووی زانستدا رۆلێکی به‌رچاویان هه‌بووه‌، هه‌روه‌ها له‌به‌رپۆه‌بردنی قوتابخانه‌ی القیمیریة که‌له‌لایهن الملك الناصر القمري دروست کراوه‌، به‌وه‌قف دراوته‌ شمس الدین الشهرزوری که‌ئووش به‌سه‌رکه‌وتوویی ئه‌م قوتابخانه‌ی به‌رپۆه‌بردوووه‌ له‌دوای خۆشی کور و نه‌وه‌کانی به‌رده‌وام بوون له‌به‌رپۆه‌بردنی ئه‌م قوتابخانه‌یه‌.
- 3- شاره‌زووریه‌کان توانیویانه‌ گرنگیه‌کی زۆر به‌لایه‌نی ئیداری و زانستی بدن.
- 4- زۆر له‌زانا شاره‌زووریه‌کان وه‌ک دادوهر و زانا و نێردراو یان بالیۆزکار و مامۆستا و شاعیر ده‌رکه‌وتوون.
- 5- شاره‌زووریه‌کان پێگه‌یه‌کی گرنگی له‌به‌رپۆه‌بردن هه‌بووه‌ به‌تایبه‌تی له‌بواری دادوهری که‌دادوهری سه‌رکه‌وتوویان تیدا هه‌لکه‌وتوووه‌.
- 6- جی‌په‌نجه‌ی شاره‌زووریه‌کان تیدا دیاره‌ هه‌م له‌بواری زانست چ له‌رووی شعر و ووتاریژی و وانه‌وتنه‌وه‌ لایه‌نی فه‌لسه‌فه‌ و هه‌م له‌رووی کارگێری چ له‌لایه‌نی بالیۆزکاری و دادوهری و دیوان و وه‌زاره‌تدا.

په‌راویزه‌کان

- (1) ده‌که‌وێته‌ نزیک (دار السعادة)، (نورالدین زنگی) دروستی کرد و ناوی لێنا (دار العدل)، له‌جیگای دادگای بالآ بوو، له‌سه‌رده‌می مه‌مالیک بووه‌ ناوه‌ندی ده‌سه‌لات و کارگێری ده‌وله‌ت و دادگایی کردنی گه‌وره‌ فه‌رمانبه‌ران، هه‌روه‌ها میوانی فه‌رمی ده‌وله‌تیش له‌م شوێنه‌ میوانداری ده‌کرا، (العلی، ۱۹۸۳، ص ۵)، (ده‌مان، ۱۹۸۶، ص ۴۰).
- (2) ناوچه‌یه‌کی فراوان و مه‌زنه‌، ده‌که‌وێته‌ رۆژه‌لاتی نیل (یاقوت الحموی، ۱۹۹۵، ج ۷، ص ۱۸۱).
- (3) یه‌کیکه‌ له‌شته‌ سه‌رنج راکێشه‌کانی دنیا، که‌هه‌روه‌ک (ابن جبیر) ئاماژه‌ی پێ ده‌کات، که‌گۆپی پێغه‌مبه‌ران و پیاوچا‌کانی تیدایه‌ له‌گه‌ل مشه‌دی اهل البیت، که‌چوارده‌ پیاو له‌گه‌ل پێنج ئافه‌رت، که‌له‌سه‌ر هه‌ر یه‌کیکیان بینایه‌کی مه‌زن هه‌یه‌، (د.ت، ص ۲۰).
- (4) شارێکی ولاتی مصره‌ و ده‌که‌وێته‌ رۆژه‌لاتی رووباری نیل (مؤلف مجهول، ۱۹۳۷، ص ۱۳۱).

- (5) زانستی فه‌رمووده: یه‌کیک له‌زانسته ئاینیه‌ گرنه‌کان نه‌ژمار ده‌کریت، که‌له‌دوای زانستی قورئانی پیرۆز، به‌گه‌وره‌ترین و باشترین زانستی ئاینی دانراوه، ئه‌م زانسته تاییه‌ته به‌کارکردن له‌سه‌ر فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ)، له‌رووی لیکدانه‌وه‌ی مانا‌کانیان و سه‌لماندنی راستی و دروستیان (أبو شهبه، د.ت، ص 5)، (ابن خلدون، 2010، ص 479)، (حسن، 1996، ج 1، ص 415)
- (6) فقه: ئه‌م زانسته یه‌کیکه له‌زانسته ئاینیه‌کان، که‌له‌ئیسلامدا تاییه‌ته به‌تیگه‌یشتن و شیکردنه‌وه و ده‌ره‌ینانی بپاراه شه‌ریه‌کان، له‌قورئانی پیرۆز، فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) به‌مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌وه‌لامیکی دروست، یاخود بریتیه‌یه له‌زانستی ئاشکراکردن و لیکدانه‌وه له‌قورئانی پیرۆز و فه‌رمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر (د.خ)، گرنگی ئه‌م زانسته له‌وه‌دایه، که‌به‌هۆیه‌وه له‌ئاینی ئیسلام شاره‌زا ده‌بین. (ابن خلدون، 2010، ص 483)، (الرایة، 1989، ص 174)، (الشهرستانی، د.ت، ج 1، ص 41)، (القلقشندی، 1987، ج 14، ص 253)
- (7) بۆ زیاتر زانیاری له‌سه‌ر ابن الصلاح الشهرزوری بپروانه رساله ماجستیر (ابن الصلاح الشهرزوری) سابیر عثمان مصطفی، 2014، زانکۆی صلاح الدین- هه‌ولیر.
- (8) ئه‌مه تاییه‌ته به‌شیکردنه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی مانای ئایه‌ته‌کانی قورئانی پیرۆز زانستی ته‌فسیر دوو جوړ ده‌گرێته‌وه، یه‌که‌م به (تفسیر الماثور) ئه‌وه‌ی که‌پیغه‌مبه‌ر (د.خ) و هاوه‌له‌ گه‌وره‌کان لیکدانه‌وه‌یان بۆ کردووه، ئه‌وه‌ی دووهم به (تفسیر الراي) که‌زیاتر پشت به‌توانای عه‌قل ده‌به‌ستیت نه‌وه‌ک نقل هه‌روه‌ها به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ئه‌م زانسته تاییه‌ته به‌شیکردنه‌وه و لیکدانه‌وه بۆ ئایه‌ته‌کانی قورئانی پیرۆز و به‌زانستی قورئان ناسراوه (القلقشندی، 1987، ج 14، ص 255)، (حسن، 1996، ج 1، ص 41)، (حوی، 2002، ج 1، ص 9).

سه‌رچاوه‌کان

القرآن الکریم

1. ابن الاثیر، (2008)، الکامل فی التاریخ، تحقیق: علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
2. ابن الأزرق، (د.ت)، بدائع السلك فی طبائع الملک، تحقیق: علی سامی النشار، العراق، وزارة الاعلام.
3. ابن الجزري، (1988)، المختار من تاریخ ابن الجزري المسمى (حوادث الزمان وانبائه ووفیات الاکابر والأعیان)، تحقیق: خضیر عباس محمد خلیفة المنشراوي، بیروت، دار الکتب العلمیه.
4. ابن الجوزي، (1992)، المنتظم فی تاریخ الملوك والأمم، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا- مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه.
5. ابن العبري، (1991)، تاریخ الزمان، الترجمة. إسحاق أرملة، بیروت، دون مکان طبع.

گؤفاری قه لای زانست

گؤفاریکی زانستی وهزی باوه پییکراوه له لایهن زانکوی لوبنانی فه ره نسی دهرده چیت-هه ولیر-کوردستان-عیراق

به رگی (8) – ژماره (2)، به هار 2023

ژماره ی تۆماری نیوده له تی: ISSN 2518-6558 (Print) - ISSN 2518-6566 (Online)

6. ابن الملن، (1997)، العقد المذهب في طبقات حملة المذهب، تحقيق: أيمن نصر الأزهرى- سيد مهني، بيروت، دار الكتب العلمية.
7. ابن بدران، (1985)، منادى الأطلال ومسامرة الخيال، تحقيق: زهير الشاويش، ط 2، بيروت، المكتب الإسلامي.
8. ابن تغري بردي، (د.ت)، النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، القاهرة، المؤسسة المصرية العامة.
9. ابن جبیر، (د.ت)، رحلة ابن جبیر، بیروت، دار بیروت للطباعة والنشر.
10. ابن حجر العسقلاني، (1993)، الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، بيروت، دار الجيل.
11. ابن حجر الهيتمي، (1308هـ)، الفتاوى الكبر الفقهية، مصر، د.م، خالدی، إسماعیل، (1984)، العالم الإسلامي والغزو المغولي، ط 1، الكويت، مكتبة فلاح.
12. ابن خلدون، (2010)، مقدمة ابن خلدون، راجحه: درويش الجويدي، بيروت، المكتبة العصرية.
13. ابن خلكان، (1977-1968)، وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: احسان عباس، بيروت، دار صادر.
14. ابن دقماق، (1999)، النفخة المسكية في الدولة التركية من كتاب الجوهر الثمين في سير الخلفاء والملوك والسلطين، بيروت، (دون مكان الطبع)
15. ابن دقماق، (1999)، نزهة الأنام في تاريخ الإسلام، تحقيق: سمير طبارة، بيروت، المكتبة العصرية للطباعة والنشر.
16. ابن زرع الفاسي، علي، (1972)، الأنيس المطرب بروض القوطاس في أخبار ملوك المغرب وتاريخ مدينة فاس، الرباط، دار النصور.
- 17.
18. ابن شداد، (1978)، الاعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة، تحقيق: يحيى عبارة، دمشق، وزارة الثقافة.
19. ابن كثير، (1987)، البداية والنهاية، تحقيق: أحمد أبو ملح و آخرون، ط 3، بيروت، دار الكتب العلمية.
20. ابن كثير، (1993)، طبقات الشافعيين، تحقيق: احمد عمر هاشم، محمد زينهم محمد عزب، دون مكان الطبع، مكتبة الثقافة الدينية.
21. ابن منظور، (د.ت)، لسان العرب المحيط، اعداد وتصنيف: يوسف الخياط، قدم له: عبدالله العلايلي، بيروت، دار لسان العرب.

گۆڤاری قه‌لای زانست

گۆڤاریکی زانستی وه‌زی باوه‌پیکراوه له لایهن زانکۆی لوبنانی فه‌ره‌نسی ده‌رده‌چیت-هه‌ولێر-کوردستان-عێراق

به‌رگی (8) – ژماره (2)، به‌هار 2023

ژماره‌ی تۆماری نیۆده‌له‌تی: ISSN 2518-6558 (Print) - ISSN 2518-6566 (Online)

22. ابن واصل، (1957)، مخرج الكروب في أخبار بني أيوب، تحقيق: (ج1، ج2، ج3) جمال الدين الشيال، تحقيق: (ج4، ج5)، حسين محمد ربيع، سعيد عبدالفتاح عاشور، القاهرة، المطبعة الأميرية.
23. أبو الفداء، (1997)، المختصر في أخبار البشر، تحقيق: محمود ديوب، بيروت، دار الكتب العلمية.
24. أبو شامة، (2002)، الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، تحقيق إبراهيم شمس الدين، الطبعة الأولى، بيروت، دار الكتب العلمية.
25. أبو شهبه، محمد بن محمد بن سويلم، (دون سنة الطبع)، الوسيط في علوم ومصطلح الحديث، دون مكان الطبع، دار الفكر العربي.
26. أبوبكر، احمد عثمان، (٢٠١٠)، الآثار الكاملة، اعداد: آزاد عبير صالح السليمانية، مطبعة شقان.
27. الأسنوي، (1971)، طبقات الشافعية، تحقيق: عبدالله الجبوري، بغداد، مطبعة الارشاد.
28. امين زكي، محمد، (2011)، مشاهير الكرد وكردستان في العهد الإسلامي، تحقيق: سانحة زكي بك، وزاد عليه: محمد علي عوني، ط2، دمشق، دار الزمان.
29. البرزالي، (2014)، المقتفي على كتاب الروضتين المعروف بتاريخ البرزالي، تحقيق: عمر عبدالسلام تدمري، ط1، بيروت، المكتبة العصرية.
30. بيدار، جمال حبيب الله، (٢٠١٣)، ده‌روازه‌ی شيعر ناسين، هه‌ولێر، بازاری زانست بۆ کتێب و چاپه‌مه‌نی.
31. توفيق، زرار صديق، (٢٠٠٨)، چه‌ند لیکۆلێنه‌وه‌یه‌ک ده‌رباره‌ی میژووی کورد له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌پراست، ئه‌کادیمیای کوردی، ژ ٤٧، ده‌ۆک، چاپخانه‌ی خانی.
32. الجرجاني، (1983)، كتاب التعريفات، تحقيق: ضبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، بيروت، دار الكتب العلمية.
33. الحبابيلي، عبدالسلام، (٢٠١٣)، مباحث فی تاریخ شهرزور، اربیل، الاكاديمية الكردية.
34. حسن ، درويش يوسف ، (1998) ، الاسرة الشهرزوريه و دورها السياسي و الحضاري 489-630هـ/ 1095 – 1232م رسالة المجستير في التاريخ الاسلامي جامعة صلاح الدين .
35. حسن، قادر محمد، (2009)، اسهامات الكرد في الحضارة الإسلامية، أربيل، مطبعة الحاج هاشم.
36. الحنبلي، (٢٠١٦)، الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، نجف، المطبعة الحيدرية.
37. الخطيب، زين الدين مصطفى الخطيب، (1995)، الشهرزوري واراؤه في النفس الإنسانية من خلال مخطوط الرموز والأمثال اللاهوتية (د.م)، دار الحضارة.
38. الذهبي، (1974)، دول الإسلام، تحقيق، فهيم شلتوت ومحمد مصطفى إبراهيم، القاهرة، الهيئة المصرية العلمية للكتاب

39. الذهبی، (1999-2000)، تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والاعلام، تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، بیروت، دار الکتب العربی.
40. الزبیدی، منال محمود رشید احمد، (2006)، الرحلات العلمیة من بلاد الشام إليها فی العصرین الزنکی والأیوبی (521-661ك/ 1127-1262ز)، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة الموصل، كلية الاداب.
41. السامرائی، یونس عبدالحمید، (1976)، السفارات فی التاريخ الإسلامی حتى قیام الدولة العباسیة، رسالة ماجستير غیر منشورة، جامعة القاهرة، كلية الاداب دار العلوم.
42. السبکی، (1993)، طبقات الشافعیة الكبرى، تحقیق: محمود محمد الطناحی، عبدالفتاح محمد الحلو، ط2، د.م، هجر للطباعة والنشر والتوزیع.
43. الشهرستانی، (دون سنة الطبع)، الملل والنحل، دون مكان الطبع، مؤسسة الحلبي.
44. الصفدي، (2000)، الوافي بالوفیات، تحقیق: أحمد الأرنؤوط وترکی مصطفی، بیروت، احیاء التراث العربی.
45. الصویرکی، محمد علی الصویرکی، (2006)، معجم أعلاء الكرد فی التاريخ الإسلامی والعصر الحدیث فی كردستان وخارجها، السلیمانیة، بنكهی ژین.
46. عبوش، فرهاد حاجی، (2010)، الكرد فی مؤلفات المقریزی التاريخیة دراسة تحلیلیة، دهۆك، مطبعة سبیریز.
47. العینی، (1992)، عقد الجمان فی تاریخ أهل الزمان، عصر السلاطین الممالیک، تحقیق: محمد محمدامین، القاهرة، دار الکتب.
48. غرابیه، محمد الرحیل، (19979)، جهود الصلاح الدین فی أحیاء المذهب السنی فی مصر والشام (564-589هـ/ 1169-1193م)، مجلة الحکمة، علوم القرآن وحدث العدد 12.
49. الفاء، زونی إبلی، (1992)، موسوعة أعلام الفللفة العرب والأجانب، قدمه الرئیس شارل الحلو، مراجعة: جورج نخل، بیروت، دار الکتب العلمیة.
50. قزوینی، حمد الله مستوفی، (1389 هـ ش)، نزهة القلوب، تصحیح وتحشیه: گای لسترنج، تهران، انتشارات اساطیر.
51. القلقشندي، (1987)، صبح الاعشى فی صناعة الانشا، تحقیق: محمد حسین شمس الدین، بیروت، دار الکتب العلمیة.
52. الکتبی، (1984-1980)، عیون التواریخ، تحقیق: فیصل السامر ونبیلة عبدالمنعم داود، بغداد، دار الرشید ودار الحریة.

گۆفاری قهلاى زانست

گۆفاریكى زانستى وهزى باوه پيكراره له لايهن زانكوى لوبنانى فه ره نسي دهرده چيت-هه ولير-كوردستان-عيراق

به رگى (8) - ژماره (2)، به هار 2023

ژماره تۆماری نيوده له تي: ISSN 2518-6558 (Print) - ISSN 2518-6566 (Online)

53. الماوردى، (1989)، الأحكام السلطانية، تحقيق: أحمد جاد، القاهرة، دار الحديث.
54. المقدسى، (2003)، احسن التقاسيم فى معرفة الاقاليم، تحقيق: محمد عبدالقادر واحمد عطا، الكعبة الاولى " بيروت، داراست الكتب العلميه.
55. محمد المدرس، الشيخ عبدالكريم محمد المدرس، (2014)، علماؤنا في خدمة العلم والدين، ط1، بيروت، دار إحياء التراث العربي.
56. محمد الهاشمي، رحيم كاظم، (2013)، بوختهى شارستانيه تى ئيسلامى، و: نيهاد جلال حبيب الله، چ1، شوينى چاپ: چوارچرا.
57. محمد أمين، بورهان، (د.ت)، ته فسيرى ئاسان، چ22، (د.م).
58. معلوف، لويس، (1994)، المنجد في اللغة، الطبعة الرابعة، ايران، مطبعة الفتاحية.
59. المقریزی، (1997)، السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق: محمد عبدالقادر عطا، منشورات: محمد علي بيضون، بيروت، دار الكتب العلمية.
60. مؤلف مجهول، (1937)، حدود العالم، ترجمة وتوضيح: مينورسكي لندن، ئوكسفورد.
61. مؤلف مجهول، (2001)، تاريخ دولة الاكراد والأترك، تحقيق: موسى مصطفى الهسنياني، دهوك، مطبعة جامعة دهوك.
62. ميراودهلى، كه مال، 2021، شيعرنا سيني به شيعر ليكؤلينه وه وه كه ئه كاديمى له ئيستاتيكاي شيعر، چاپى يه كه م، چاپخانه ي ميخه ك.
63. النعيمى، (1990)، الدارس فى تاريخ المدارس، تحقيق: ابراهيم شمس الدين، بيروت، دار الكتب العلمية.
64. نقولا زيادة، (1966)، دمشق في عصر المماليك، بيروت، مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر.
65. النكري، (2000)، دسور العلماء (جامع العلوم في اصطلاحات الفنون)، تحقيق: حسن هاني فحص، بيروت، دار الكتب العلمية.
66. الهسنياني، صالح شيخو رسول الهسنياني، (2012)، علماء الكورد وكوردستان من القرن الأول الهجري للإسلام الى وفيات سنة 1400هـ / 1980م (ق 1-14هـ) / (7-30م) دهوك، مطبعة هاوار.
67. اليونيني، (1961-1954)، ذيل مرآة الزمان، د.م، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدر اباد.

The role of the Sharazurs in administrative and scientific aspects

Faida Ali Mohammed

Department of History, College of Art, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq

faidaali98@gmail.com

Keywords: *Shahrazour, judge Shams Aldin Al- Shahrazouri, Muhamad Ali Shahrazouri, Alaaddin Idghdi Al-Shahrazouri, Qaymari School*

Abstract

The research is entitled (Role of Sharazurs in the administrative and scientific aspects) which discusses the role of Sharazoori in the rank and position outside their homeland or we can say the positions they had in the management of government institutions abroad this is due to the strength, ability and intelligence of the people of Sharazur, Because they were capable in terms of administration, such as ambassadors and judges in Syria, in addition to the post of minister in Morocco, as well as the post of governor, The people of Sharazoor had an important position not only in terms of administration but also in terms of science, Talented personalities such as Shams al-Din al-Shahrzuri, who played an important role in the management of the school of al-Qaymri, also received the post of judge, which shows the ability and intelligence of this personality.

In addition to the science of the Qur'an, Tafsir, Hadith and jurisprudence, they played an important role, They also played a role in philosophy and logic, so they played a role in Islamic civilization like any other tribe.

We can say that they have their fingerprints because they are the only tribe that has been recognized as a tribe abroad, Give them important positions in the country's administration and trust them.

The people of Sharazur have been able to record an important position in Islamic civilization in which the great scholars of Sharazur had participated in the

development of Islamic civilization in all kinds of religion, politics, administration and science between the fifth and eighth centuries AH.

دور الشارزور في الجوانب الإدارية والعلمية

ملخص

عنوان البحث (دور الشارزوري في الجوانب الإدارية والعلمية) يناقش دور شارزوري في الرتبة والوظيفة خارج وطنه أو يمكننا القول أن المناصب التي شغلها في إدارة المؤسسات الحكومية في الخارج ويرجع ذلك إلى قوة وقدرة وذكاء أهل شرزور لأنهم كانوا قادرين على الإدارة كان لديهم سفراء وقضاة أقوياء في سوريا ، فضلا عن مناصب وزارية في المغرب كما شغل منصبى الديوان والمحافظ، كان لشعب الشارزوري مكانة مهمة ليس فقط من حيث الإدارة ولكن أيضًا من حيث العلم. شخصيات موهوبة مثل شمس الدين الشهرزوري التي لعبت دورا مهما في إدارة المدرسة القيصرية. كما شغل منصب قاض ، مما يدل على قدرته وذكائه كما اشتهرنا بوجود شعراء موهوبين. بالإضافة إلى علم القرآن والتفسير والحديث والفقه ، فقد لعبوا دورا مهما. لعب الشارزوري أيضا دورا في الفلسفة والمنطق. لذلك لعب شعب الشارزوري دورا في الحضارة الإسلامية مثل أي قبيلة أخرى، يمكننا القول أن لديهم بصمات أصابعهم لأنهم القبيلة الوحيدة التي تم الاعتراف بها كقبيلة في الخارج، امنحهم مناصب مهمة في إدارة الدولة وثق بهم.

تمكن أهل شرزور من تسجيل مكانة مهمة في الحضارة الإسلامية شارك فيها علماء شرزور العظام في تطوير الحضارة الإسلامية في جميع أنواع الدين والسياسة والإدارة وأيضا في مجال العلوم بين القرنين الخامس والثامن الهجريين.